

TÁJÉKOZÓDÁS

FOGLALKOZTATÁS, MUNKANÉLKÜLISÉG, REGIONÁLIS ÉS HELYI MUNKAERŐPIAC

– Az oroszországi *Sociologicheskije issledovaniya* és
Ekonomicheskaya sociologiya
című folyóiratok 2005-ben megjelent néhány cikke tükrében* –

PERPÉK Éva

Ph.D-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Intézet
H-1093 Budapest, Fővám tér 8.; e-mail: evaperpek@yahoo.com

BEVEZETÉS

Az orosz szociológia a kelet-európai hagyományokba illeszkedik. Ezt az is alátámasztja, hogy nem elmélet-, hanem problémaközpontú és figyelme homlokterébe a marginális és veszélyeztetett társadalmi rétegeket helyezi. Ez a *Sociologicheskije issledovaniya* című hagyományos és az *Ekonomicheskaya sociologiya* című elektronikus oroszországi folyóiratok témáinak áttekintéséből is kitűnik. E két folyóirat 2005-ös tanulmányai kitüntetett figyelmet szentelnek a foglalkoztatás és munkanélküliség kérdéskörének. Az orosz mindennapokban a legnagyobb városokon kívül országsszerte szembe kell nézni a szűkös munkahelykínálattal, a fekete és szürke foglalkoztatottság és a korrupció elterjedtségével. Mindez természetesen a kutatókat sem hagyja hidegen, és ez indokolta ezen áttekintés témaválasztását is.

A *Sociologicheskije issledovaniya* (Socis) 1974-től működik az Oroszországi Tudományos Akadémia (OTA) havonta megjelenő folyóirataként. Élén több mint tíz éve Zs. T. Toscenko, az OTA tagja áll. A szerkesztőbizottságot egy nemzetközi szakértői testület is tanácsolja, köztük egy kanadai, egy USA-beli, egy kínai, két lengyelországi, egy jugoszláviai, egy örményországi, egy litvániai és egy ukrán tudóssal. A folyóirat néhány főbb rovata – Akadémiai tribün, Politikai szociológia, Elmélet. Metodológia, Etnoszociológia, Gazdaságszociológia, Társadalmpolitika és társadalmi struktúra, Szociológiai örökség – nemrégiben egészült ki a szociológiatörténetet középpontba helyező rovattal. A kiadványban megszólalási lehetőséget biztosítanak kezdő kutatóknak is; a közölt tanulmányok között egyaránt találunk elméleti és történeti írásokat, hazai és külföldi empirikus kutatási eredményeket, oktatási anyagokat, bibliográfiai áttekintéseket, recenziókat, tudományos konferenciákról szóló információkat,

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani Lengyel György tanár úrnak építő megjegyzéséért.

beszámolókat. A 2005-ben megjelent tanulmányok nagy része tartalmilag a sokféle résztémát felölelő elmélet és metodológia témakör köré csoportosítható. A szociológiai történeti és a kutatási metódusokkal foglalkozó cikkeket is ide sorolva az elméleti-módszertani cikkek abszolút túlsúlyáról beszélhetünk, több mint harminc írás tartozik ide. A *Szociológiai Szekciós Konferencia tanulmánygyűjteménye* tavalyi termését végignézve elmondható, hogy a szociológiai kutatások rezonálnak az orosz társadalom aktuális problémáira. A szociálpolitika és társadalmi struktúra rovat tizenkilenc cikket prezentált az elmúlt évben. A kutatók kitüntetett figyelmet szentelnek az oktatással – ezen belül a szociológia oktatásával is – (15) és az ifjúsággal (7) kapcsolatos kérdéseknek.

Újabb különálló témakört képviselnek a munkával, a munkaerőpiaccal, a szervezeti vezetéssel és a munkahelyekkel kapcsolatos, egyszóval gazdaságszociológiai írások (19). Nagyrészt ide kapcsolható az interetnikus – elsősorban a migráns munkavállalók és a helyi társadalom közötti – konfliktusokat kutató további hét cikk. A valósággra való reagálást tükrözi továbbá, hogy a politikai szociológia tizennégy írása közül négy a terrorizmusról szól. Megközelítőleg tíz-tíz tanulmányt vonultattak fel a vallásszociológia, a háború szociológiája (!), az egészségpszichológia, a tömegkommunikáció szociológiája és a faluszociológia szakértői. A könyvbemutatók és recenziók oroszán-része hazai könyvekre reflektál, külföldi szerzők művei alig fordulnak elő.

Az *Ekonomicheskaya sociologiya* (Ecsoc) című internetes folyóirat évente ötször jelenik meg néhány angol nyelvű írástól eltekintve orosz nyelven. Kétezertől „adják ki” a Moszkvai Közgazdaság- és Társadalomtudományi Főiskola támogatásával V. V. Radajev,¹ a főiskola fiatal tanszékvezetője szerkesztésében. A folyóirat állandó rovatokból áll, ez követhetővé és jól átláthatóvá teszi a kiadványt. Minden szám elején interjú olvashatunk a gazdaságszociológia egy-meghatározó külföldi személyiségével. 2005-ben V. Neevel, P. Steinerrel, K. Knorr-Cetina-val, R. Swedberggel és K. Trigiliyával beszélgettek. A folyóirat rendszeresen közli munkatársai fordításait, az elmúlt évben M. Weber, K. Knorr-Cetina K. és U. Bruegger, P. Bourdieu, H. Aldrich valamint B. Convert és J. Heinblon munkája egy-egy részletét olvashatjuk oroszul. A (gazdaság)szociológia sokféle területéről prezentálnak tanulmányokat a további állandó, nem tematikus rovatok – *Új írások*,² *A régiókból nézve*, *Debütáló munkák*, *Szakértői szemle* – is. A változatos témák közül néhány: nem formális foglalkoztatás, a munka jövője, orosz disszertációk piaca, hatalom és üzlet kölcsönhatása, hálózati marketing, a vállalkozások együttműködési hálójára, alkohol- és drogfogyasztás, korrupció a felsőoktatásban, stratifikációs kategóriák a tömegsajtóban, szervezeti dinamika, pravoszlávia és gazdaság. A cikkek nagy része empirikus kutatási eredményeket közöl. Minden szám egy-egy kész tanulmányi programot tár elénk,³ valamint tudósít hazai és nemzetközi kutatási projektekről, konferenciákról is. A *Szociológiai Szekciós Konferencia tanulmánygyűjteménye*nél erősebb külföldi orientáltságot húzza alá az interjúkon és a fordítá-

1 V. Radajev tagja a *Szociológiai Szekciós Konferencia* című folyóirat szerkesztőségének is.

2 Nem lehet szó nélkül hagyni, hogy a folyóirat 2005. 1. száma közli Stark, D.–Vedres B.: *Social Times of Network Spaces: Network Sequences and Foreign Investment in Hungary* című cikkét, megjelenés előtt *American Journal of Sociology*, 111(4).

3 2005-ben a következő programokat ajánlják: *Piacok szociológiája* (a főszerkesztő, V. Radajev összeállításában), *Az Internet szociológiája*, *Gazdaságszociológia*, *A marketing kommunikáció elmélete és gyakorlata*.

sokon túl a bemutatott és recenzált új könyvek „listája”: az öt számból háromban reflektálnak külföldi munkára. A két főszerkesztő megjelenik egymás folyóirataiban: az OTA-folyóirat közli Radajevnek a fogyasztás szociológiájáról írt cikkét, az *Ekonomicheskaya sociologiya* pedig bemutatja Toscenko: *A munka szociológiája* című könyvét.

A két folyóiratból alább bemutatott hat tanulmányban *közös*, hogy problémafelvetésénél szinte kivétel nélkül mindegyik utal a Szovjetunió szétesésére, amely jelentősen átrendezte az orosz földrajzi, politikai és társadalmi viszonyokat. Mindez természetesen tizenöt év távlatából is nagy hatással van az orosz gazdaságra és társadalomra. Nem szabad megfeledkeznünk a '98-as bankválságról – amelyre a cikkek közül ugyan csak egy-kettő utal – és az utána következő nagyobb léptékű gazdasági fejlődésről sem, amely szintén nem hagyta érintetlenül az orosz társadalmat. Az orosz összképhez hozzátartozik még, hogy kirívó fejlettségi különbségek vannak Oroszország egyes, elsősorban az Urálon inneni és túli régiói, ezen belül a több mint 10 milliós Moszkva és vonzáskörzete valamint a többi ország rész között. Az oroszországi tudományos életben nagy érdeklődés tapasztalható a fejlettség peremterületei – mint például az alább bemutatott Észak-Kaukázus és Szahai Köztársaság – illetve a volt szovjet utódállamok iránt. További közös vonás, hogy a választott tanulmányok gyakorlati alapokon nyugszanak, céljuk nem a szisztematikus elméleti elemzés, az elméletet inkább a probléma jobb demonstrálására használják. A vizsgált tanulmányok a közös témán túl egymástól függetlenek, más-más elméleti alapokon és adatokon nyugszanak, eltérő következtetéseket vonnak le, ezért az alábbiakban mindegyiket külön mutatom be. A sorrendiség nem véletlen, az első, stílusát tekintve kissé száraz cikk, országos makroszintű adatokból kiindulva módszertani kérdéseket is boncolgat. A továbbiak regionális vagy helyi szintű elemzésekről szólnak. Három esetben nem oroszajkúak kerülnek a vizsgálat középpontjába, jelesül tadzsikok, észak-kaukázusiak és jakutföldiek. Az utolsó írás annyiban „lóg ki” a sorból, hogy a szociológia szokásos eszköztárán túl antropológiai fejtegetéseket is tartalmaz, még inkább átélhetővé téve a jakutföldi gazdaság sajátosságait.

A STATISZTIKA ÉS A VALÓSÁG ELLENTMONDÁSAI

Informalitás a foglalkoztatásban: módszerek és tapasztalatok

Sinyavskaya cikkének (2005) célja, hogy képet adjon az oroszországi informális foglalkoztatás helyzetéről, elterjedtségéről és időbeli változásairól. Ennek eszközeként a szerző több ezres mintákon végzett szekunder elemzést – a források pontos megjelölésével – választja egy nemzetközi kutatáshoz kapcsolódva. Nagyon rövid bevezetőt követően a szerző az informális foglalkoztatás mibenlétét fejt ki frappánsan. Sinyavskaya az *első*, fogalom meghatározásnak szentelt részben a szabatos definíciók érdekében megrajzolja a foglalkoztatás egyszerű és módosított mátrixait. A kutatások talaján a szerző kialakítja az informális foglalkoztatottak „saját” halmazát, ide sorolja az összes önfoglalkoztatót és egyéni vállalkozót, függetlenül attól, hogy szerződéssel vagy anélkül dolgoznak-e, és attól is, hogy fizetnek-e adót vagy sem.

A *második* részben további pontos módszertani fejtegetések után a szerző aláhúzza, hogy nem használható szinonimaként az informális szektorban való foglalkoztatás és az informális foglalkoztatás maga. Például – mondja a kutató – az informális szektorban foglalkoztatottak több mint fele Oroszországban nem számít informális foglalkoztatottnak a regisztrációt, a nyilvántartottságot illetően. A *cikk további része* az orosz sajtóösszeállításoknak és a szakirodalmi ismereteken alapuló hipotézisek ellenőrzésének szentelődik.

Először is rámutat arra, hogy elsősorban azok menekülnek az informális munkapiacra, akik hivatalosan nem találnak munkát. A képzettségtől függetlenül mindkét fél számára hordoz előnyöket az írásbeli megállapodás hiánya, és nem kizárólag az alacsony iskolai végzettségűek vállalnak így munkát. Az a hiedelem sem igazolódott be, hogy az informális munkavállalás jobban érinti a nőket, mint a férfiakat. Mindezt a nők magas iskolai végzettségével és konzervatívabb beállítottságával magyarázza. Nem nyert alátámasztást az sem, hogy a nem hivatalosan foglalkoztatottak szegényebbek lennének. Ezt a részt lezárandó a szerző az informális szektorban való elhelyezkedést *aktív alkalmazkodási stratégiának* nevezi. A harmadik nagy témát, a *dinamikát* illetően az 1998-2000 közötti paneladatokból az informális foglalkoztatás növekedése olvasható ki. A szerző az *összefoglalásban* kitér arra, hogy a vizsgált probléma igen sokoldalú, ezért nem lehet egyértelmű receptet adni az orvoslására. A vállalkozói szektorban a nehezen betartható orosz törvényekre hivatkozva bizonyos értelemben védelmébe veszi az informális munkát. Azt mindenesetre aláhúzza, hogy mértékét csökkenteni és tömeges elterjedését megakadályozni mindenki jól belátható érdeke. Összességében a cikket a pontosság, az alaposág, a nemzetközi és hazai statisztikai adatok és trendek kiváló ismerete valamint az erős szakirodalmi alapok jellemzik.

Mi van a számok mögött? Észak-kaukázusi munkavállalási körkép

Ryazancev és Pismennaya (2005) az orosz statisztikai adatok szerinti egyik legszegényebb régiót választották kutatásuk helyszínéül: a munkanélküliségi mutatók kiugróan magasak itt, az átlag jövedelmek pedig nem érik el a létminimumot. Arra vállalkoznak, hogy a hivatalos adatok mögé nézve térképezik fel az észak-kaukázusi foglalkoztatottsági helyzetet. A másodlagos adatokon túl interjúkra, regionális szintű törvényekre és sajtótermékekre támaszkodnak. Rávilágítanak arra, hogy az elszomorító adatok más színben tűnnek fel, ha figyelembe vesszük, hogy a lakosság megélhetési forrásának meghatározó részét a „borítékos” fizetésből, lakáskiadásból, a háztájiból származó - kiegészítő jövedelmek adják.

Áttérve *napjaink munkaerőpiaci tendenciáira, elsőként* a csökkenő munkanélküliségre, ennek okaként pedig a nem regisztrált önfoglalkoztatás és új foglalkoztatási módok elterjedésére valamint a '98-as gazdasági krízis utáni növekvő termelésre mutatnak rá. Sajátos észak-kaukázusi vonás a munkanélküliség *tartós* jellege, a *fiatalok* és *magas iskolai végzettségűek* nagy száma a munkakeresők között. Kitérnek a helyi szűkös munkahelykínálatra, a magas vállalkozói aktivitásra, az önfoglalkoztatás valamint a szürke, a fekete és az ún. kriminális gazdaság elterjedésére. A gondolatmenet lezárásaként a szerzők a nagy munkaerő potenciállal bíró régió határain kívüli munkavállalás térhódítását tüntetik fel pozitív színben.

A cikk *harmadik* része az új informális foglalkoztatási módok közül a *spontán kereskedelem és szolgáltatások* áttekintéséről szól. A szerzők kiemelik, hogy a régióban az állammal szembeni bizalmatlanság miatt ún. *önkompenzációs folyamatok* indultak be. Ilyen például *elsőként* a hivatalos engedély nélküli kereskedelem és szolgáltatás, amely földrajzilag forgalmas helyek, piacok, vasút- és autóbusz állomások, helyközi megállóhelyek, strandok körül koncentrálódik. Az árusok úgy realizálnak hasznot maguknak, hogy vagy nagykereskedelmi áron szerzik be termékeiket (cigaretta, üdítő, sajtótermékek), és drágábban adják tovább vagy maguk készítette, termelte termékekről (zöldség, gyümölcs, hús, tej) van szó. A szolgáltatások közül a dácsák nyári kiadása sorolható ide. A *második* kategóriába a nem hivatalos helyeken (általában a hivatalos piacok környékén) megjelenő, bérleti díjat nem fizető, olcsó ruhákkal, zöldséggel kereskedő árusok tartoznak. A *következő* forma egyrészt a tiltott termékek: fegyverek, kábítószeres, mérgező anyagok, ritka növényi vagy állati termékek (például fekete kaviár) eladása. Másrészt itt tesznek említést a lejárt vagy ahhoz közel álló szavatosságú termékekkel való üzérkedésről. *Külön* említik a szabálytalan időszakban, legfőképp este folytatott, a munkából hazatérőket megcélzó kereskedelmet. Ez évszakonkénti bontásban tavasszal virágot, nyáron és ősszel zöldséget, gyümölcsöt, mézet, télen a Kaukázuson túlról származó citrusféléket jelent. Az *ötödik*, egyben utolsó mód az, amely az eddig kimaradtakat vonja be a kereskedelmi tevékenységbe. Ide tartoznak például azok, akik földjüket feketén adják bérbé. Mindezek a csoportok – mondják a fejezet lezárásául a szerzők – „*a regionális munkaerőpiac szociális-gazdasági „amortizációját*” és a munkanélküliségi mutatók növelését segítik elő.

A szerzők az írás *befejező részében* az Észak-Kaukázus kiaknázatlan erőforrásait: a jó turisztikai adottságokat, a légi és tengeri kikötők, vasút- és közútvonalak jelenlétét, és a nagyon olcsó munkaerőt emelik ki. Javaslatként megfogalmazzák, hogy a lakosságnak több föderális és regionális támogatást kellene biztosítani; továbbá a régióba történő beruházások növeléséről és a mezőgazdaság modernizálásáról is szólnak. A szerzők megállapításait végig statisztikai adatokkal, táblázatokkal támasztják alá, így hitelességükben nincs okunk kételkedni. Izgalmas látni, hogyan rajzolódik ki egy másik, féllegális-illegális munkaerőpiac a formális mellett illetve „alatt”. A képet színesebbé és az olvasóhoz közelebbivé teszi a sok új információban gazdag példa és felsorolás. A tanulmány végére érve azonban hiányérzetünk támad, mert a cikknek van ugyan befejezése, de nincs összefoglalása.

Állam és gazdaság összefonódása a Kemerovszki területen

Kurbatova és szerzőtársai (2005) írásával egy logikusan felépített, szinte példa értékű, alapfeltevéseket, elméleti kiindulási pontokat, módszereket, eredményeket érzékletesen elkülönítő cikket vehet – virtuálisan – kezébe az olvasó. Tanulmányukban bizonyos értelemben a föderális és a regionális-municipiális szintet állítják szembe. A föderális szintet a formális normaképződés forrásának és azon problémák színterének vélik, amelyeket az üzlettel kölcsönhatásban álló, informális normákat megalkotó regionális és municipiális hatalom old meg. A kutatók adatforrásai: regionális és helyi sajtó, kérdőívek valamint – vállalkozókkal és adminisztrációs dolgozókkal készített –

mélyinterjúk.⁴ Az állam és gazdaság kölcsönhatásában *három zónát*, az egységes játékszabályokon nyugvó fehéret, valamint a preferenciális rendszereken nyugvó szürkét és feketét különböztetnek meg. A cikk egyik legfontosabb, V. Radajevet kiegészítő bevezető megállapítása: az állam megfelelő pénzügyi támogatás nélkül szeretné a felelősséget minél alacsonyabb területi szintre helyezni, ezáltal nem meglepő, hogy a helyi költségvetés a vállalkozóktól jövő adományokra „fanyalodik”. És vice versa: a piaci intézményeknek problémáik megoldásához, a fennmaradáshoz szükségük van arra, hogy lepaktáljanak a hatalommal. Hasonló érdekek és kölcsönös egymásrautaltság rajzolódnak tehát ki.

Egy további gondolatmenetben a szürke csatorna *állami* bevételeiként az ún. kvázi adó jellegű jövedelmeket és a szervezeti szponzorálást nevezik meg, amelyeket a játékszabályok differenciálásával szereznek meg a terület fejlesztése és a pusztaság szinten tartás érdekében. Az interjúk alapján egy sor eszközt sorakoztatnak fel: anyagi (pl. a bérelt állami épületek felújítása) és morális ráhatások, meggyőzés, tekintélyből származó nyomás (pl. időhúzás), fenyegetés, nyomásgyakorlás (ellenőrzéskor „nem felelt meg” kategóriába sorolás). Áttérve a *piac* érdekeire, az informális alku kettős eredetére mutatnak rá. Pozitív összetevője, hogy a vállalkozás azért megy önként bele a hatalommal való kapcsolatba, mert érdekelt az infrastruktúra fejlesztésében, az élet színvonal emelésében, a közhangulat javításában. Negatív vonása, hogy a vállalkozások valósággal belekényszerülnek az alkuba az eléjük gördülő – sok esetben az adminisztráció által eléjük gördített - akadályok leküzdése érdekében.

A szerzők értelmezik és megvizsgálják a *hirschmani* stratégiák – kivonulás, tiltakozás, hűség és megegyezés – meglétét az üzleti szférában. Az interjúalanyok válaszaik tükrében elmondható, hogy a lojalitás gyakori, a tiltakozás igen ritka jelenség. A különbségek és az alkumechanizmus hiányának kidomborítására a kutatók hat csoportba osztották a vállalkozásokat az állami informális alkuban való részvétel alapján. Az *elsőbe* a regionális és helyi adminisztrációval általános és személyre szabott egyezséget kötött nagyvállalatokat sorolják. A *második* típusba meglátásuk szerint a nagyvállalati érdekszférához tartozó, azt sok esetben kiszolgáló mobil, tiszavirág életű cégek tartoznak, és ők tisztán a kivonulást választják. A *következő két* csoport az adminisztrációhoz közel álló vállalatokból áll. Az egyik esetben informális partneri megegyezéses, a másikban aszimmetrikus lojalitás alapú viszonyról van szó. Az *ötödik* vállalkozásfajta a kivonulás és a lojalitás kevert stratégiáját folytatja, és igyekszik „kitérni” az állami hatalom elől úgy, hogy egyben kockázatmentes működési feltételei legyenek. Az *utolsó* csoportba tartozó kivonulók kis méretük vagy speciális tevékenységi körük miatt kiesnek az adminisztráció látóköréből, így ki vannak zárva az informális alkuból.

A csoportok részletesebb elemzése után a válaszokból kiolvassák a leghatásosabb helyi érdekérvényesítési eszközöket, ezek: „saját” emberek a helyi hatalmi szerveknél, informális kapcsolatok a hatalom képviselőivel, törvénykövető magatartás. Felhívják a figyelmet arra a problémára, hogy a vállalkozók kollektív fellépése és érdekérvényesítése gyakorlatilag hiányzik a vizsgált szinten, erre a sajátos politikai piac, a költségek-bevételek bizonytalan volta és a potyautasság jelenléte adnak magyarázatot. Maguk a vállalkozók is felismerik, hogy csak közös erővel léphetnének fel a hatalom diszkriminációjával és nyomásával szemben, erre azonban még nincsenek készen.

4 222 kérdőívről és 26 interjúról van szó.

Utolsó gondolatokként a szerzők a szakirodalom alapján az alkudozás fórumaiként a városvezetővel való személyes találkozást, a vállalkozói szakértői csoporttal való konzultációt valamint a tanácsai vezetőséggel – a vállalkozások támogatása és fejlesztése érdekében – való munkát sorakoztatják fel. Eredményeik szerint ezek a tanácskozások nem túl hatékonyak, sokszor érdemi dialógus sem alakul ki a felek között. A cikk néhány soros összefoglalással zárul. A tanulmány gazdag külföldiekkel is tartalmazó – A. O. Hirschman, M. Olson – szakirodalmi utalásokban, nem nélkülözi az elméleti alapot, az eredmények elemzése is tartalmaz elméleti kitekintést. Hűsbavágó és kényes kérdéssről van szó, azt képesek sok konkrét információt közölve tudományos szemmel megközelíteni.

MUNKAVÁLLALÁS ÉS INTERETNIKUS KAPCSOLATOK

Tadzsik munkavállalók Oroszországban

Kosina, Karelina és Metalina a külföldi munkavállalókkal foglalkozó cikke (2005) egy olyan aktuális problémát vizsgál, amely Európaszerte foglalkoztatja a társadalomtudósokat és politikusokat, és az oroszországi átlagpolgárt sem hagyja hidegen. A tanulmány célja a Tadzsikisztánból érkezett, Moszkvában és környékén építőiparban illegálisan dolgozók munkaviszonyainak feltárása, mindezt objektív, de az igazságtalanságokra rámutató, leleplező hangvételben teszi.⁵ Arra a kérdésre keresik a választ, hogy mennyi áldozatot képesek vállalni a külföldi munkavállalók megélhetésük biztosítása érdekében, illetve védi-e őket valami a munkaadók „kizsákmányolása” és az állami fenyegetettség ellen? Az ILO által támogatott kutatásuk hiánypótló munka, hisz célcsoportjuk meglehetősen nehezen megközelíthető réteg, másrészt a meglévő kutatások kevésbé az érintettek, mint inkább az állam szempontjából foglalkoznak a kérdéssel.

A szerzők a *bevezetésben* jól rávilágítanak arra, hogy az Oroszországban dolgozó külföldiek sok esetben a Szovjetunió szétesése tette külföldiekké. A tadzsikisztáni és oroszországi munkaerőpiaci helyzet különbségeinek felvonultatása után a módszereket illetően megteudhatjuk, hogy a szerzők 2003-ban 150, hólabda módszerrel kiválasztott „*migráns dolgozó*” körében végeztek strukturált kérdőíves vizsgálatot. A kutatásnak primer jellegén túl az is erőssége, hogy időbeli változások is megfoghatóvá válnak, hiszen korábbi munkatapasztalatokra is fényt derít a kérdőív.

Áttérve a megkérdezettek szociológiai jellemzőire kiderül, hogy a minta – a szerzők várakozásainak ellentmondva, akik alacsony iskolai végzettséget feltételeztek – vegyes iskolázottságú zömükben középkorú, nagyon alacsony életszínvonalon élő férfiakból áll. A rossz anyagi körülményekben a szerzők nyilvánvaló motivációt látnak a külföldi munkavállalásra. De nem állnak meg itt, hanem rávilágítanak arra is, hogy a tadzsik emberek az anyagiakon túl a hazai képzési, egészségbiztosítási és táplálkozási

5 Helyszínválasztásukat indokolja, hogy Moszkvában és vonzáskörzetében – még a hivatalos statisztikák szerint is – az összes külföldi munkaerő harmada, hetvenháromezer külföldi dolgozik. Magas számukra még az avatatlan külföldi szem is tud következtetni, hisz arcvonásaikban is különböznek az orosz emberektől. Tapasztalataim alapján oroszul beszélnek, ez megkönnyíti számukra a munkavállalást. A felváltott helyzet közel áll a határon túli magyarok anyaországi munkavállalásához.

lehetőségekben is hiányt szenvednek. Ezek fényében nem meglepő, hogy a munka megválasztása során a döntő szerepet a fizetés nagysága játssza, a munkarend, a körülmények, a feltöltődés lehetősége nem sokat nyomnak a latba. A tanulmány későbbi, jogi kérdéseket boncolható fejezete tér ki arra, hogy ezt a helyzetet a munkaadók kihasználják és a maguk javára fordítják: becsapják őket az elszámolásban, nem megfelelő körülmények között dolgoztatnak, korlátozzák szabadságukat (elveszik az útlevelüket), és néha a testi fenyegetésnek is ki vannak téve a dolgozók.

Azt a tényt, hogy a megkérdezettek 40%-a illegális munkavállalónak számít, az orosz munkaerőpiac *tülbürokratizáltsága* és a *korruptió* számlájára írják.⁶ A munkavállalást az *informalitás* – munkaszerzés társadalmi kapcsolatokon keresztül, szóbeli megegyezés a munkaadóval – jellemzi. Ami a szakképzettséget illeti, a válaszokból az derül ki, hogy a külföldi foglalkoztatottak nagy részének egyáltalán nincs is építőipari tapasztalata, ezt a munkavégzés során „élesben” kell megszereznie először segédmunkásként.

A tanulmány további részében a lakhatási körülményekre, az állampolgári és munkavállalói jogsérelmekre és ezek orvoslására térnek ki a cikk írói. A lakásviszonyok terén elég vegyes kép tárul elénk a kutatás fényében. Fele-fele arányban élnek megfelelő illetve az alapvető higiéniai előírásoktól messze álló körülmények között a migránsok. A fizetés összegének több mint harmadával a lakhatást fedezik, a többit hazaküldik vagy befektetik a dolgozók. A cikkből fény derül arra, hogy a tadzsik munkásoknak a munkaadóknak való kiszolgáltatottságon túl az adminisztrációban tapasztalható visszaélésekkel és a moszkvai lakosság nemzetiségi alapú rosszallásával is szembe kell nézniük. Jogorvoslati lehetőségekkel nem élnek, bizalmatlanok az állammal szemben, amely abban nyilvánul meg, hogy nem is törekszenek arra, hogy igazságot szolgáltatassanak nekik. Nem jellemző – bár néhány esetben megtörtént –, hogy hazájuk nagykövetségéhez vagy egy-egy társadalmi szervezethez fordulnak. Helyesen veszik észre a szerzők, hogy elszenvedett sérelmeiket nem tudnák orvosolni anélkül, hogy illegális munkavállalóként bajba ne sodornák magukat.

Összességében egy jól felépített, logikus érvekre támaszkodó, friss empirikus kutatásra alapozott, de elméleti kitekintést nélkülöző tanulmánnyal van dolgunk. A cikkből kitűnik, hogy a szerzők alaposan ismerik a tadzsikisztáni és oroszországi munkaerőpiaci helyzetet egyaránt. A tanulmány értékét emelné, ha több várakozást fogalmaznának meg és – a kis minta korlátait figyelembe véve – ellenőriznének a szerzők, valamint ha kitekintenének külföldön e témában publikált kutatási eredményekre is.

Bevándorlók és ideiglenes munkavállalók: amerikai–orosz párhuzamok?

Ami az immigrációt és a külföldiek munkavállalását illeti, a *Sociologicheskije issledovaniya* egy augusztusi cikke (Boldiseva 2005) az amerikai tapasztalatokat ajánlja kiindulási pontnak az oroszországi bevándorlási politika megalkotásához. Írásához a szerző amerikai kutatók (pl. Camarota, S., Portes, A. és Wilson, K.L.) tapasztalat

6 A rendszer hiányosságait húzza alá a cikk tanúsága szerint, hogy a válaszadók között mindössze 9 teljesen legálisan Oroszországban tartózkodó és dolgozó egyént találtak.

talait dolgozza fel. Az USA szakemberei a bevándorlás empirikus kutatására valamint mikro- és makroszintű hatásainak alapos vizsgálatára helyezik a hangsúlyt. Azt találták, hogy míg a *munkaerő kínálat növekedése* mikroszinten a kevésbé képzettek fizetése és egyéni jóléte csökkenéséhez, addig makroszinten az összjólét növekedéséhez vezetett. Ami a *munkahelyekért folytatott versenyt* illeti, a kutatások következtetései nem egybehangzóak: egyesek pozitív, mások semleges, megint mások negatív kapcsolatot találtak a konkurencia és a bevándorlók súlya között. A kutatások kimutatták továbbá, hogy a bevándorlók *vállalkozó kedve* viszonylag nagy, és nincsenek jelentős különbségek a helyi és a bevándorló vállalkozók jövedelmei között. Fontos és figyelemre méltó megállapítása a kutatóknak, hogy a bevándorlók akkor vállalkoznak inkább, ha családjukkal együtt, korábbi kapcsolathálójukba ágyazva érkeznek új hazájukba. Az újonnan érkezettek rendszerint felkarolják a már korábban betelepült földiek, a migrációs burok biztonságot és lendületet ad az induló üzletnek.

A másfél hónap alatt két indiai vállalkozásban tapasztaltak az oroszországi tadzsik vendégmunkások körében megfigyeltekhez hasonlítanak. Az Indiából érkezettek ún. *enklávé gazdaságban* élnek: korlátozzák a konkurenciát, nincs megfelelő szakképesítésük, üzletük az illegalitásba hajlik, esetenként rosszul szervezett és nem rentábilis, de a környezetből pumpálják bele a támogatást. „Bennszülött” munkanélkülieket is alkalmaznak, féllegális vagy illegális jövedelmet biztosítva számukra. *Összefoglalva*, a munkahelyteremtés önmagában pozitív, a fekete vagy szürke gazdaságban tevékenykedés negatív hatással van a helyi munkaerőpiacra. A fenti két cikk kiegészíti egymást olyan értelemben, hogy míg előbbi a tadzsik vendégmunkások, addig utóbbi a helyi társadalom szemszögéből vizsgálta a bevándorlás jelenségét. A két kutatási módszert és szemléletet összekapcsolva sokkal élesebb kép rajzolódhat elénk a bevándorlásról és a külföldi munkavállalásról, mint külön-külön. Hatásosabb lett volna az írás, ha Boldiseva az amerikai tapasztalatokat összeveti az oroszokkal, különbségeket és hasonlóságokat sorakoztatva fel.

A foglalkoztatás etnokulturális metszetben Jakutföldön

Mestnikova (2005) Oroszország egzotikus tájkára, a keleti Jakutföldre⁷ kalauzolja el olvasóit antropológiai jegyeket is magán hordozó izgalmas írásában. A szerző a szaha nép hitvilágának alapvonásait tárja fel mindennapi és gazdasági tevékenységük tükrében, majd a gazdasági tevékenység nemzeti folklórba is beszüremkedett jegyeit, a munka világát, végül az etnokulturális kapcsolatokat gazdasági viselkedésre való hatását vizsgálja.

Jakutföldön még jelen van a *hagyományos vallásos világszemlélet*, amely a gazdasági életet sem hagyja érintetlenül. A szerző a kellelénél terjedősebben beszél a jakutok világmindenségről, a világ teremtéséről, a földöntúli létezőkről, a totemállatokról vallott nézeteiről. A szociális világ megrajzolásához M. Weber Protestáns etikájához fordul, és a vallás tanulmányozásán túl szólásokban és közmondásokban ragadja meg a jakut gondolkodás és gazdasági cselekvés sajátosságait. A cikk a jakutok sajátos világszemléletének, a világ megkettőzésének (illetve megháromszorozásának) és a ket-

7 Jakutföldet a jakutok Szahának, magukat szaha népnek hívják.

tős morálnak tudja be, hogy a többi ázsiai néppel ellentétben ők szinte egyáltalán nem vállalnak munkát a köztársaság határain kívül. Íme, itt jelenik meg a helyi hiedelmek egyik kézzel fogható hatása a gazdasági tevékenységre. Az idézett, jakutul is közölt szólások és közmondások is kidomborítják a helyi lét és munka előnyeit a távolival szemben, rámutatnak az egyént behálózó lokális társadalmi kapcsolatok védelmező szerepére. A szerző egy meggyőző gondolatmenet végén az „*unikális munkaetikát*” és a gazdaságban tanúsított „*intellektuális*” magatartást a természeti vallásokra jellemző materiális világszemlélettel, a Természet és Ember közötti harmóniára törekvéssel indokolja.

A *második* nagyobb kérdéskört, a tradicionális gazdasági viselkedést a - már korábban is segítségül hívott - nemzeti bölcsességeket megkövesítő folklórkinccseken keresztül vizsgálja a szerző. Primitívnek nevezi a jakut *pénzfelfogást*, a közmondások a Máté-effektusról, a pénz univerzális és multifunkcionális jellegéről tanúskodnak. Jólval több népi bölcsesség szól a *gazdagság-szegénység* témaköréről. A kutató rámutat a jómódúság és a szegénység kettős megítélésére: egyrészt példamutató, másrészt elítélendő emberi tulajdonságokat kapcsolnak hozzájuk. A vertikális mobilitásba vetett hit hiányára, a társadalmi csoportok rendkívüli *zártóságára* utal, hogy a gazdagságot öröklődőnek gondolják. A cikk egy hosszabb része foglalkozik azzal, hogy tematikusan végigveszi a népi bölcsességeket. Kiemeli, hogy nagyra értékelik a munkaszeretet, bátorságot, kitartást, takarékoságot a természetben és a gazdaságban, az évszakokhoz való alkalmazkodást; mindezt megkövetelik a kemény klimatikus viszonyok. A szavahihetőségnek a szóbeli megállapodások túlsúlya miatt van fontos szerepe. A szerző felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a szovjet idők megnyirbálták ezeket a korábban egyértelmű jelentéstartalmakat.

A *harmadik* részben a lakosság munkaattidjűeit és viselkedését veszi górcső alá a szerző a volt szovjet államokban, illetve a föderáció nem orosz köztársaságaiban végzett vizsgálati eredményekre támaszkodva. A jakut hagyományosan mezőgazdasággal foglalkozó nép, *iparosításukat* 1930-tól három hullámban is megkísérelték; a legnagyobb sikereket e téren a kilencvenes években a nyersanyagtermelésről a feldolgozásra való áttéréssel érték el. A szerző a nehézkes áttérést az etnosztereotípiák meglétével magyarázza, miszerint a jakutok csak a mezőgazdaság, az oktatás, a kultúra vagy a tudomány területén lehetnek sikeresek, az iparban nem. Mindezt szerinte az „idegenek” (orosz anyanyelvűek és köztársaságon kívüliek) iparbeli túlsúlya is alátámasztja. Utóbbi növeli a munkanélküliséget is.

A szerző az *utolsó* alfejezetben teszi a téma szempontjából legizgalmasabb megállapításokat. *Először* felhívja az olvasó figyelmét a társadalmi tőke fontosságára, a gazdasági tevékenység családi és társadalmi kapcsolatoktól való - a Japánban tapasztalhatóhoz hasonló - nagyfokú függésére. A cikk a különbségekre is rámutat: míg az egynemzetiségű Japánban kívülállónak lehetetlen bekerülnie a belső üzleti körökbe, addig a soknemzetiségű Jakutföldön nyitottabb az üzleti élet. Ezt egy rövid esettanulmánnyal is hitelesíti a szerző. *Másodszor* falu és város, közösség és társadalom - eltérő mentalitásra és életformára visszavezethető - különbözőségét emeli ki. A városban a globalizációnak (is) köszönhető fogyasztói társadalom, falun az aszketikusabb tradicionális társadalom van jelen. A szerző érzékletes szembeállításokat alkalmaz: vidéken anyanyelvükön, a városban oroszul intézik üzleti ügyeiket az emberek; a

gazdaság alapja vidéken az agrár szektor, a városban az ipar. *Harmadszor* szól a gazdaság átpolitizáltságáról és az állami hatalom idealizálásából következő erős vertikális hierarchiáról. Ezen hierarchia csúcán ma a felsőszintű politikusok, az állami és félállami ipari nagyvállalati valamint részvénytársasági vezetők állnak, az elitben perifériára szorítva ezzel a kevés tulajdonos-vállalkozót.

A szerző a regionális politikai és gazdasági elittel kapcsolatban egy 2002-es jakutszki interjú vizsgálat tapasztalataira alapozva fogalmazza meg további állításait. A szakirodalmi megfogalmazás után az interjúalanyok szemével is definiálja a Szahában egymásba fonódó politikai és üzleti elit fogalmát. Utóbbival kapcsolatban felteszi azt a jogos kérdést, hogy valódi, független üzleti elitnek nevezhető-e a tulajdonosi jogokkal nem bíró, de a helyi politikát befolyásoló professzionális *állami* vállalatvezetők csoportja? A néhány konkurens csoportból álló politikai elit *szűk magját* a Szahai Köztársaság ex- és jelenlegi elnöke és utóbbi holdudvara, a *belső kört* a jakutszki adminisztráció vezetője és a nemzetgyűlés⁸ feje, a *külső kört* a hatalom többi ágának politikusai alkotják. *Végül* a fentebb már érintett vezető pozíciók viszonylagos nyitottságáról és elérhetőségéről ejt szót a szerző. Itt, összefoglalás helyett mintegy keretbe foglalják az írást a már elhangzott személyes közvetlen kapcsolatokról, a paternalisztikus vezetési stílusról, a helyi társadalom tradicionálisan keleti jegyeiről, az etnokulturális munkamegosztásról, a vallási eredetű értékekről tett megállapítások.

A hosszabb lélegzetű cikk tudományosságát alátámasztják a jó helyen és időben alkalmazott hivatkozások és idézetek, a nagyszámú, 31 lábjegyzet. Másodlagos adatforrásként számos szerzőt, nemzetközi és hazai kutatási eredményeket, helyi statisztikákat használ, a konkrét helyzetfeltáráshoz 23 interjú eredményeit hívja segítségül. Igaz, a kis esetszám miatt nem lehet nagy ívű következtetéseket levonni, de illusztrációnak kiválóan megfelelnek. Az elemzésből folyamatosan kitűnik, hogy a szerző milyen jó ismerője a jakut nyelvnek és hitvilágnak, így a leírtak hitelességében nincs okunk kételkedni. A jakut vallás és folklór jegyeit bemutató rész kicsit egyhangú és túl részletes, de a sok példaként felhozott közmondás és szólásmondás némileg kárpótolja az olvasót. Összességében a mű izgalmas interdiszciplináris (szociológia, antropológia, pszichológia, teológia) témát dolgoz fel nagy alapossággal.

BEFEJEZÉS

Láthattuk, hogy a fenti tanulmányok az oroszországi társadalom szempontjából erősen releváns kérdéseket dolgoztak fel olykor leleplező, máskor „csupán” leíró-elemző szándékkal. A legtöbb tudományos igényességgel megfogalmazott kuriózummal és egzotikummal a szahai etnokulturális viszonyokat valamint az észak-kaukázusi új foglalkoztatási formákat taglaló cikkek szolgálnak. A legtöbb módszeresség és az angolszász tanulmányok logikájának követése elsősorban a hatalom és üzlet kölcsönhatását, másodsorban a nem formális munkaerőpiacot vizsgáló cikkeket jellemzi. Sok esetben kényes és statisztikai adatokból nehezen megválaszolható – korrupció, informális, fekete és szürke gazdaság – kérdésekről lévén szó a szerzők a kvalitatív módszereket részesítik előnyben kutatási kérdéseik

8 A *gosudarstvennoye sobraniye* magyar megfelelőjeként használom a nemzetgyűlést.

magválaszolásához. Ami az adatgyűjtést és az adatok felhasználását illeti, a cikkek közös jellemzője, hogy nevesítik a vállalatokat ott, ahol interjúkból nyertek adatokat. Kiemelendő ugyanakkor, hogy rendszerint hivatalos statisztikai adatokra is támaszkodnak alapjellemezők bemutatására. Kizárólag többes mintákra támaszkodó statisztikai adatokból az informális gazdaságot vizsgáló cikk táplálkozik. Két, érdekes témát, a tadzsik migránsok helyzetét és a már említett informális foglalkoztatást elemző kutatás külföldi projektek részeként jelenik meg. A szerzők nemzetközileg ugyan nem mindig ismertek és elismertek, és némelyikük maga sem támaszkodik nemzetközi kutatásokra és elméletekre, de többségük a szociológiai szakirodalom széleskörű ismeretéről tesz tanúbizonyságot. A felvetett kérdések jó része csak interdiszciplinárisan vizsgálható jól; munkaerőpiacról lévén szó, elsősorban a közgazdaságtan és a szociológia eszközeivel keresnek válaszokat a szerzők. Jelen és a bevezetőben elhangzott megállapítások a keleti típusú szociológiai hagyomány jegyeit húzzák alá. Ezen áttekintés segítségével reményeim szerint sikerült némileg rávilágítani néhány specifikusan orosz problémára, valamint rámutatni az oroszországi szociológiai kutatásban rejlő értékekre és szellemi potenciálra.

IRODALOM

- Boldiseva N.O. (2005): A bevándorlók vállalkozása az USA-ban: leckék Oroszországnak? *Sociologicheskiye issledovaniya*, 8: 51–54.
- Kosina, M.–Karelina, M.–Metalina, T.V. (2005): A külföldi munkások helyzete Oroszországban. *Sociologicheskiye issledovaniya*, 3: 44–52.
- Kurbatova, M.V.–Levin, Sz.N.–Anarina, N.F. (2005): Hatalom és üzlet kölcsönhatása municipális szinten: a Kemerovszki Terület tapasztalatai. *Ekonomicheskaya sociologiya*, 2: 50–68.
- Mestnikova E.B. (2005): A vállalkozások és a foglalkoztatás etnokulturális aspektusai a Szahai Köztársaságban (Jakutföld). *Ekonomicheskaya sociologiya*, 3: 49–69.
- Ryazancev, S.V.–Pismennaya, E.E. (2005): Munkanélküliség és a foglalkoztatás új formái Észak-Kaukázusban. *Sociologicheskiye issledovaniya*, 7: 31–42.
- Sinyavskaya, O.V. (2005): Informális foglalkoztatás Oroszországban: mérések, léptékek, dinamika. *Ekonomicheskaya sociologiya*, 2: 12–28.